

שני בני היצהר הראי"ה קוק והרי"ד סולוביצ'יק

אחרי מיטתו של הרב אהרן ליכטנשטיין ז"ל

הרב יעקב אריאל, רב העיר

שני מאורות גדולים זרחו על שמי היהדות במאה הקודמת למניינם, הראי"ה קוק והגרי"ד סולבייצ'יק. שניהם גאוני בתורה ובקיאים בכל מרחביה, היושבים ראשונה במלכות. שני ענקי רוח אלו הנהיגו את עם ישראל בהלכה ובמחשבה בתקופות סוערות (מו"ר הנזיר היה מדגיש תמיד שגדולי ההלכה הם גדולי המחשבה בישראל). לא היו הוגי דעות תורניים כה מעמיקים במאות השנים האחרונות שהתמודדו עם רוחות התקופה כמו שני צנתרות הזהב האלו. תרומתם והשפעתם על החברה היהודית היא עצומה ותימשך ואף תגבר בדורות הבאים. הם היו שונים באופיים, בסגנונם, ברקעם, ותחום פעילותם. הראי"ה פעל בא"י במחצית הראשונה של המאה ה-20 למניינם, לפני השואה והמדינה. והרי"ד ס פעל בארה"ב במחצית האחרונה שלה, אחרי השואה והקמת המדינה (קשה לדעת האם היו דברים שהראי"ה היה מנסח אחרת אחרי השואה...).

לכאורה שני בתים שונים, ובכל זאת רב המשותף ביניהם.

דברינו מוקדשים לעילוי נשמתו של הרב אהרן ליכטנשטיין ז"ל ראש ישיבת הר עציון, שנפטר לא מזמן. הוא נטע את תורת רבו הרי"ד בארץ ישראל. כאן נפגשו שני הבתים, ונוצרה הפריה ביניהם. הרב אהרן ליכטנשטיין ז"ל (להלן הרא"ל) היה בבחינת אהרן הכהן שהיה מעלה את הנרות (ליכט=נר). האברבנאל על אתר ורי יהונתן אייבשיץ¹ ראו בהעלאת הנרות את השימוש הראוי באורות החכמות השונות

לעבודת ד'. "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות"². הרא"ל ידע להעלות את נרות החכמות בהן שלט אל מול פני המנורה, לפני ד'.

הוא ייצג כאן בארץ את תורת רבו וחוטנו הגדול הרי"ד, נכדו וממשיך דרך לימודו של ר' חיים מבריסק. הוא הזדהה לחלוטין עם תורת רבו וראה את עצמו ממשיכה. והרבה בזכותו הפכה תורת הרי"ד לגורם בעל השפעה גדולה בא"י. בעיני רבים מבני הארץ, האמונים על שיטת הראי"ה, הוא נראה חריג, שונה, בלי זקן, ד"ר לספרות, ובדעותיו הפוליטיות נוטה לפשרות מדיניות. סגנון אמריקאי לא כל כך מקובל בארץ. אך מי שעמד על קנקנו התרשם בעיקר משקדנותו, למדנותו, שהייתה אף היא המשך של שיטת בריסק, יראת השמים שלו ומידותיו התרומיות. תלמיד חכם מובהק, מגדולי התורה שבדור. הקנקן חדש, אך היין ישן נושן שדעת זקנים נוחה הימנו. "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד' צב-אות הוא"³.

עלייתו ארצה הביאה להעמדת מאות ואלפי תלמידים ותלמידי תלמידים ההולכים בשיטת רבו הרי"ד. ומאז יש המעמתים בין שני הבתים הגדולים הללו בין הראי"ה והרי"ד. אנחנו, בני הדור השני והשלישי של שתי האסכולות הללו, שנראות לכאורה שונות זו מזו, מצאנו בו בכל זאת שפה משותפת רבה.

גידולו היה בתרבות האמריקנית, במבצרי התורה שנוצרו שם ובעיקר בישיבת ר' יצחק אלחנן. אנחנו הצברים ילידי הארץ, חברי בני"ע שגדלנו על ברכי התרבות הא"י החדשה, רבותינו היו תלמידי הראי"ה, הרב צבי יהודה והנזיר, הרב נריה והרב ישראלי. יש דמיון מסוים בין ההתמודדות של יהדות ארה"ב עם התרבות האמריקנית לבין ההתמודדות שלנו בארץ עם אותה תרבות מערבית, שנוספה לה כאן הלאומיות החילונית והמדינה. ובעיקר בנקודה זו נעוץ ההבדל, כפי שיבואר בהמשך.

ואכן אין לטשטש את ההבדלים, אך מאידך אין גם לעמת ביניהם בצורה קוטבית. גם הרי"ד וגם הראי"ה התמודדו עם שאלות המודרנה, המדע והתרבות העולמית,

2. במדבר ח, ב

3. מלאכי ב, ז

הציונות והחילון שהתפשט על רבים מעם ישראל, אם כי האזורים, התנאים והתקופות שונים.

שניהם הם המשך וולאז'ין, הראי"ה למד בוולאז'ין בה כיהן כר"מ ר' חיים מבריסק. כבר בוולאז'ין עצמה נוצרו שני זרמים, של הנצי"ב ושל ר' חיים. שיטות לימודיהם היו שונות. שיטת הנצי"ב התבססה בעיקר על בקיאות וקרובה יותר לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא. שיטת ר' חיים הייתה בעיקר עיונית. זה סיני וזה עוקר הרים. גם תפיסת עולמם הייתה שונה, הנצי"ב היה ראש חובבי ציון ברוסיה. ר' חיים התנגד לציונות (אם כי בגלגולה המאוחר יותר, הנכד – הרי"ד – עשה תפנית אידיאולוגית כשהחליט, כנראה בעקבות השואה, לעבור למחנה הציוני).

את שניהם הטרידה השאלה, איך ממשיכים את המורשת התורנית מדורי דורות במציאות החדשה, זה בא"י וזה בארה"ב. גם בארץ וגם בארה"ב היו התנאים שונים מאשר בעולם הישן, במזרח אירופה. נוצרה מציאות חדשה, שבה התרבות החילונית סוחפת עמה את מרבית הדור הצעיר. איך בונים את הקודש בתוך החול, או איך יוצרים חול על טהרת הקודש?

המשותף לשניהם היה שהם לא פסלו על הסף את העולם החיצוני, את המדע, התרבות, הדמוקרטיה, אלא אימצו אלמנטים שנראו בעיניהם מתאימים ושיבצו אותם בתוך בניין התורה שבנו. המקבילים נפגשים, אך בכל זאת מקבילים.

שניהם היו מגדולי הוגי הדעות שהתייחסו לזרמים הפילוסופיים שבדורם. הראי"ה אומנם לא למד פילוסופיה בצורה מסודרת, אך הכיר את עיקרי שיטותיהם של גדולי ההוגים בעולם המודרני. הרי"ד למד פילוסופיה באקדמיה בצורה שיטתית, אולם תורתו קדמה להגותו. על שניהם ניתן לומר שגזעם ושורשיהם היו נטועים עמוק עמוק בתורת ישראל ורק חלק משריגיהם נטו החוצה, לצורך הנהגת הדור.

שניהם ינקו במידה זו או אחרת גם מתורת הסוד. אצל הראי"ה הדבר ניכר יותר, עיקר הגותו מבוססת על החכמה הפנימית שהיה בן בית בהיכלה. אצל הרי"ד פחות, הגותו בנויה יותר על אדני הפילוסופיה החדשה. שניהם הסבירו את רעיונותיה של תורת הסוד בלשון בני אדם רגילים, כדי להתחבר לדור. שניהם היו חניכיה של אם ישיבות ליטא המתנגדית, שראתה את עצמה המשך ישיר ללמדנותו והגותו של הגר"א. עם זאת שניהם התייחסו בחיבה לחסידות, בעיקר זו של חב"ד, ושילבו את רעיונותיה בתוך כתביהם.

שניהם אהבו את הארץ ואת העם היושב בה וראו ערך חשוב בשוב הארץ ע"י כל חלקי העם. שניהם ראו בתחיית העם בארצו תקופה חדשה בישראל.

לא באנו לטשטש את השוני שביניהם. ההבדלים רבים ואין להתעלם מהם. אך יש המחטטים בכתביהם על מנת לחדד מחלוקות שלא לשם שמים וממציאים ניגודים שלא היו ולא נבראו, הם השלימו זה את זה יותר משחלקו זה על זה.

ממו"ר הרב צבי יהודה שמעתי שד' שולח מדי בפעם זוגות זוגות של תלמידי חכמים, שונים זה מזה, ע"מ שישלימו זה את זה. ריה"ל והרמב"ם פעלו בהפרשי זמן לא גדולים. האחד ביסס את היהדות על הרגש והחוויה והשני על ההיגיון הצרוף. היה צורך בשתי פנים אלו, האחד פעל מן הפנים אל החוץ והשני מהחוץ אל הפנים. כך ניתן לומר גם על שני המאורות דידן. הראי"ה היה גם משורר וגם למדן. הרי"ד היה גם איש ההלכה אך גם איש הרגש, המשתפך בצורה פיוטית בעיקר בדרשותיו המקוריות, שהן מעשה אמן המורכבות מלמדנות, הגות ושירה. שניהם בנו את בית ישראל בימים של הרת עולם היסטורית ותרבותית ובניינם יהיה בניין עדי עד.

תלמידים ותלמידי תלמידים רבים הולכים לאורם. אולם כדרכם של ענקי רוח לא כל תלמיד עומד על כל היקף חכמתו של רבו ועומקה. וכך נוצרות פרשנויות שונות ואף מנוגדות ביו תלמידי אותו רב. כשהמאורות הגדולים שוקעים מתנוצצים הכוכבים הקטנים...

אולם כל אלו לא יצליחו לעמעם את אורם המבהיק של "שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ"⁴.

שניהם התייחסו בחיוב לעצם המודרנה וביקרו את מגרעותיה. הראי"ה עסק יותר בתורת הציבור והעם. בעוד שהגריד"ס התייחס יותר להתמודדותו של היחיד עם המודרנה, על מצוקותיו והקרעים בנפש שהיא יוצרת לכאורה. אך גם בכתבי הראי"ה יש התייחסות רבה ליחיד והתלבטויותיו וגם במשנתו של הרי"ד תופסים מקום מרכזי האומה והציבור.

4. זכריה ד, יד

הרי"ד ביסס את שיטתו, על היות כל אחד מישראל אדם, כחלק מהאוניברסאליות הכללית. ולכן כל דבר חול שניתן לבנות באמצעותו את האישיות הפרטית הוא ראוי, אלא שיש לבנות זאת על בסיס התורה - לשם התורה בשם התורה ולמען התורה.

הראי"ה פילס את דרכו המגשרת בין החול לבין הקודש ע"י הדגשת הציבוריות הישראלית המתחדשת בארץ. לשם העם, בשם העם ולמען העם (לכאורה ברוח סיסמתו של לינקולן, המתאימה יותר לתרבות האמריקנית...).

הרי"ד ראה את איש האמונה הבודד המתעמת עם החול שסביבו וכך מגבש את אישיותו. הנחת היסוד היא: החכמה היא אוניברסאלית. היא פרי הצלם האלהי בו נברא כל המין האנושי. התורה לא שוללת את העיסוק בחכמה, אדרבה החכמה היא כלי שניתן להשתמש בו להעמקת האמונה ולהתפשטותה של התורה על כל מרחבי החיים. הראי"ה ראה את הפרט כחלק מהכלל, מי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר.

הרא"ל, בהיותו חוקר ספרות, מוסיף גם את הערך האסטטי וההומניסטי שבספרות (הכוונה לספרות הטובה, כמובן). סופר או משורר טוב מעוררים רגשות אסטטיים והומאניסטיים חיוביים שיש בהם לטפח את המידות המוסריות ואת ערכי האמונה. הוא לא הסתיר את התפעמותו מיכולת הבעה של הרגש הדתי של ענקי רוח, כגון המשורר האנגלי מילטון ואחרים. ניתן להשתמש בשירתם לעבודת ד', "חכמה בגויים תאמין" - היא לא רק מדע וטכנולוגיה, אלא גם אמנות טובה, ספרות יפה והומניזם אמיתי (ביסודו הוא לקוח בעצם מהתנ"ך). כמו"כ ניתן להשתמש בכלים ספרותיים להבין טוב יותר את לשונם של הנביאים וממילא גם את עומק רעיונותיהם.

הראי"ה מאמץ אף הוא את המדע והתרבות האוניברסאליים, אולם נקודת המוצא שלו היא עם ישראל הבונה את ארצו כחלק מתהליך תיקון העולם כולו. ומשום כך עליו להשתמש בכל האמצעים הטובים המצויים במדע ובתרבות כדי להביא את העולם אל יעודו. יתרה מזאת, עצם ההתפתחות של נושאים אלו ואחרים בעולם כולו לא נועדו אלא לשם היעוד הגדול של תיקון העולם שבו על עם ישראל לשמש תפקיד מרכזי. "ישראל באומות כלב באברים"⁵. עליו לקלוט את הטוב שתרבות

האנושית ולקדש אותו ובכך לשמש אור לגויים. "ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש"⁶.

הרא"ל העיר לי פעם, בנעימה של ביקורתיות, שאינו מבין מהי "תורת ארץ ישראל" שכה מרבים לדבר בה בשם הראי"ה קוק? וכי אין תורה גדולה גם בחו"ל?

ביקורתו צודקת, אכן יש מגזימים. איני מצדד, למשל, בגישה המעדיפה לימוד ירושלמי על פני בבלי. התנאים הקשים בארץ לא איפשרו לתלמוד הירושלמי להיערך בצורה מושלמת. לעומתו, זכה התלמוד הבבלי לאריכות ימים גדולה יותר ולאווירה שלווה יותר, בה יכלו ישיבות בכל, רבנן סבוראי והגאונים, לפרש, להגיה ולערוך את התלמוד, ולהפכו לתשתית העיקרית של פסיקת ההלכה לכל עם ישראל, כולל זה היושב בא"י.

כוונת הראי"ה היא שבחו"ל יש פירוד בין הקודש והחול. בא"י גם החול יכול וצריך להתעלות ולהתקדש. סיסמתו המפורסמת "הישן יתחדש והחדש יתקדש" נאמרה בהקשר של הישוב החדש ההולך ונבנה בארץ ישראל. גם תחיית הספרות והאמנות העבריות החלה בעיקר עם שיבת עם ישראל לארצו ורק כאן היא תגיע לשלמותה.

נושא הספרות שהיה קרוב לליבו של הרא"ל היה קרוב גם לליבו של הראי"ה. אומנם הראי"ה לא היה בקי בספרות העולמית, אך הוא ידע את ערכה וחשיבותה לחינוך הציבור לערכים. הלאומיות הישראלית החדשה הבינה את ערך הספרות. הספרות היוותה גורם משמעותי בהתפתחותה של התנועה הציונית.

הסופר העברי הראשון בעת החדשה, אברהם מאפו, חיבב על קוראיו את הארץ בספריו "אהבת ציון" ו"אשמת שומרון" ועורר כיסופים לשוב ולחיות בה כבימי קדם. אך מאידך בספרו "עיט צבוע" הוא ביקר שלא כראוי את היהדות. יל"ג, שגם הוא בכמה משיריו מתאר בנוסטלגיה את ארץ ישראל בימי שלוותה, היה לצערנו ארסי ביותר ביחס לערכי היהדות. הם ואחרים השפיעו מאוד גם לטובה וגם לרעה. לכן עודד הראי"ה את הספרות היפה באמת, והוא עצמו שימש דוגמה חיה לכך בסגנונו העשיר והנשגב.

אולם נחטא לאמת אם נעמיד את שני הבתים האלה כמקוטבים זה לעומת זה. גם אצל הראי"ה נמצא אמירות פרטניות רבות, וגם בכתבי הרי"ד נמצא רבות את כנסת ישראל וכלל ישראל. הרי"ד אף הגדיר אותם בהגדרות הלכתיות מעמיקות ברוח בית המדרש של בריסק (הרוגאצ'ובי שאף הוא משתמש בהגדרות דומות מדגיש שהמושג "כלל ישראל" מקומו רק בא"י, בחו"ל יש רק פרטים).

הרא"ל לא נמנע מלהציג את הבעייתיות שש ברכישת השכלה כללית. היא עלולה לגרום לעוסק בה ירידה רוחנית, קרירות ביר"ש ורפיון בקיום מצוות. הוא עצמו ניצל מאלו משום שאהבת התורה קדמה אצלו גם בזמן וגם במקום להשכלתו הכללית. הוא היה שקוד על התורה וחזר ללמוד וללמד רק תורה, ללא תוספות צדדיות, אם כי השתמש בהן לא מעט בשיחותיו והרצאותיו. דרך זו אינה פשוטה, ולא כל ההולכים בה מסוגלים לשמור על האיזונים הנכונים. לא כולם הם בעלי כשרון ויכולת להמשיך לגדול בתורה תוך כדי עסוק בחוכמות חיצוניות.

בתורת א"י של הראי"ה יש אולי מענה לכך. אדם הרוכש השכלה כללית צריך לראות את עצמו כשליח למען החברה הישראלית כולה. היא חייבת לעסוק במגוון עיסוקים כדי לפתח חברה מתקדמת ועם זאת ערכית בא"י. אצלה, מדע וטכנולוגיה, כלכלה וחקלאות, בטחון ומדיניות, תרבות ואמנות, הם כולם בא"י חולין על טהרת הקודש. מי שחדור תודעת שליחות כזאת חל עליו הכלל שלוחי מצוה אינם ניזוקים. הוא צריך להיות מחובר בטבורו לחברה של ת"ח ושל עוסקים במצוות שראשם ורובם שקועים ברוחניות ובקדושה והוא חלק מהם וגם הם רואים בו שליח שלהם לישיב הארץ ולקידום העם ההולכים עליה במגמה לתקן את העולם כולו. חיבור כזה מעלה את הרמה רוחנית של החברה על כל רבדיה. ואולי זו כוונת המשנה במסכת אבות⁷ הקושרת שני נושאים בהקשר אחד, חיבור התורה עם דרך ארץ והזיקה לציבור:

ר"ג בנו של רבי יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון וכל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסייעתן וצדקתם עומדת לעד.

לפרשנות זו של תורת א"י כמדומני שגם הרא"ל היה מסכים. אני משער שבשמים הוא מברך כל מי שמחבר בין שני הבתים, אשר יבנו יחד את בית ישראל.